

KOMPETENCJE NAUCZYCIELA JAKO CZYNNIK JEGO KONKURENCYJNOŚCI

Streszczenie

W artykule przedstawiono teoretyczną analizę i uzasadnienie pojęcia „kompetencje nauczyciela” z punktu widzenia jego konkurencyjności. Szczególną uwagę zwraca się na charakterystyczne cechy konkurencyjnego nauczyciela na współczesnym rynku pracy, takie jak: aktywność zawodowa; posiadanie ogólnej i specjalistycznej wiedzy, umiejętności, erudycja; twórcza samorealizacja, wysoka jakość wyników pracy; zdolność do elastycznego i dynamicznego poruszania się w nieustannie zmieniających się warunkach pracy.

Słowa kluczowe: nauczyciel, kompetencje, kompetentny nauczyciel, konkurencyjność, konkurencyjny nauczyciel, rynek pracy.

Людмила Базиль

Кандидат педагогічних наук, доцент,

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

KOMPETENTNIEŚĆ UCZYTELA JAK ZAOPORUKA JEGO KONKURENTOSPROMOŻNOŚCI

Анотація

У статті на основі теоретичного аналізу досліджень із менеджменту, психології і професійної освіти розглянуто категорію компетентності під кутом зору конкурентоспроможності. Значну увагу приділено виокремленню й характеристиці ознак конкурентоспроможного вчителя в умовах сучасного ринку праці. Обґрунтовано, що сучасного конкурентоспроможного вчителя вирізняють такі характеристики: активна спрямованість і успішна професійна діяльність, що забезпечує протистояння конкурентам; володіння загальними і спеціальними знаннями, вміннями, навичками, ерудованість; готовність до творчого самодійснення шляхом виконання фахової діяльності; наявність високих якісних результатів професійної праці; здатність швидко орієнтуватися у постійно змінному просторі. Підготовку таких фахівців можливо забезпечити тільки через всебічну реалізацію компетентнісного підходу.

Ключові слова: вчитель, компетентність, конкурентоспроможний учитель, ринок праці, конкурентоспроможність.

Вступ

В умовах сьогодення цивілізаційний розвиток розвинених країн зумовлюється тенденціями технологізації, інформатизації, гуманітаризації, інтеграції, диверсифікації, а визначальним чинником прогресу у кожній державі розглядають людський капітал, який утворюють компетентні фахівці.

Залежність державного розвитку країн зі сформованим суспільством знань (knowledge society) від рівня людського капіталу, тобто цілісного інтелектуального потенціалу компетентних працівників, є закономірною. У контексті вищої педагогічної освіти означене явище, із одного боку, сприяє підвищенню рівня вимог до професійної підготовки вчителів, використання новітніх підходів і технологій до якості фахової освіти, а з іншого, – висвітлює суперечливі моменти у наданні студентам і вже дипломованим педагогам освітніх послуг, зумовлені запитами ринку праці. Зокрема частими є випадки, коли випускники вишів у професійній діяльності епізодично використовують фундаментальні знання, натомість відчувають недостатність поінформованості у практикозорієнтованих проблемах, мають несформовані якості щодо ефективного розв'язання, наприклад, проблем міжкультурної взаємодії об'єктів освітнього простору **та різних людських цивілізацій із метою з'ясування контактних зв'язків, міжнаціональних впливів, досягнень, їх адаптування до запитів інших країн та впровадження у локальний соціокультурний простір, виховання толерантного ставлення українців до представників інших культур, професійної самореалізації з подальшим самовдосконаленням тощо.**

Мета статті

У такому контексті актуалізується потреба розгляду компетентності сучасного вчителя як результату його високоякісної, ефективної підготовки, що забезпечує конкурентоздатність фахівця на ринку праці.

Теоретична основа статті

Компетентність учителя як об'єкт дослідження з кінця ХХ ст. перебуває у полі зору вітчизняних і зарубіжних учених (В. П. Андрущенко, О. А. Антонової, Н. М. Бібік, А. А. Вербицького, І. Г. Єрмакова, І. О. Зимньої, І. А. Зязюна, С. Ф. Клепко, Т. Кравченко, Н. В. Кузьміної, В. І. Лугового, А. К. Маркової, Л. М. Мітіної, Н. Г. Ничкало, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, Дж. Равена, Г. К. Селевка, А. В. Хуторського та ін.). Значущими для поліпшення професійної підготовки педагогів є праці польських дослідників Ч. Банах, І. Вільш, К. Денек, З. Квечінського, П. Кволіка, Г. Квятковської, Т. Левовицького, С. Мешальського, В. Оконя, Д. Обідняка, М. Охманського, Д. Панковської, Й. Пекарського, Х. Хамера та ін.

Вчені відзначають, що каталізатором економічного розвитку країни є конкурентоздатність знання. Відтак пріоритет конкурентоспроможності прогресивних держав обумовлюється наявністю висококваліфікованих компетентних фахівців, інтелектуальний потенціал кожного з яких у своїй цілісності утворює людський капітал країни, а рівень людського капіталу істотно залежить від якості освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу

Постулативним є твердження, що професійна підготовка вчителів має відповідати викликам сьогодення, повністю задовольняти запити роботодавців у висококваліфікованих фахівцях і водночас – потреби кожного індивіда, який здобуває педагогічну освіту. Проте на практиці спостерігаємо парадоксальні явища. Студенти

900 українських університетів здобувають вищу освіту, а в суспільстві відчувається попит на представників робітничих професій. Згідно з даними моніторингових досліджень Державної служби зайнятості (станом на 2010 рік) в Україні серед випускників вищих навчальних закладів – 36,9 % безробітних [12]. Виходить, що фахівці з вищою освітою є незагребуваними на ринку праці.

За розвідками дослідників відомо, що проблема працевлаштування педагогів особливо гостра не тільки в Україні, але й у європейських країнах. Низький попит на педагогічних працівників пояснюється невисоким соціальним статусом професії вчителя, престижем, зарплатнею. Крім того, відповідно до емпіричних результатів моніторингових досліджень аналітичного центру «Експерт», роботодавці (керівники шкіл, гімназій, колегіумів, ліцей тощо) вважають, що університети не можуть самостійно (тобто власними силами) якісно підготувати компетентних активних працівників, сформувати у них актуальні професійні якості та дати спеціальні знання [4].

Усупереч такій позиції науковці стверджують, що ринок праці, перебуваючи на початковій стадії становлення, не може адекватно реагувати на фундаментальність і потужність системи вищої освіти, оскільки інтелектуальний потенціал вишів значно вище запитів ринку праці щодо компетентних фахівців [15].

В Україні спостерігаємо тенденцію, що випускники філологічних факультетів часто працюють не за фахом, а обирають інші, більш престижні та високооплачувані професійні напрями (наприклад, HR, журналістика, письменницька та наукова діяльність, переклад, консультативна діяльність, репетиторство, книжна справа, редакторська та коректорська робота).

За результатами соціальних розвідок за фахом в Україні працюють всього 30 % осіб із вищою освітою в галузі фізичних, математичних і технічних наук, 54 % – агрономічних, біологічних і медичних наук, 24 % – прикладних наук і техніки [11, с. 15]. Прикметно, що наявність випадків працевлаштування не за фахом має місце у всіх розвинених країнах. Наприклад, у Швеції за опанованою спеціальністю працюють 61 % чоловіків і 71 % жінок із вищою освітою, у США – 55 % працівників, у Росії – 50 % [5, с. 177, 185].

За міркуваннями роботодавців, більшість випускників вищих навчальних закладів – недостатньо компетентні, не володіють спеціальними знаннями, практичними навичками і не можуть якісно виконувати професійні завдання. Однак суспільно значуще завдання: підготувати конкурентоспроможного, компетентного, діяльного вчителя, спроможного ефективно виконувати професійну діяльність відповідно до вимог світових стандартів, постійно самовдосконалюватися, викристалізовується у нормативних і законодавчих документах, що регламентують функціонування освітньої галузі, зокрема у «Стратегії ЮНЕСКО щодо вчителів на 2012 – 2015 рр.» (2012), «Європейській рамці кваліфікацій для навчання впродовж життя» (2008), «Спільних європейських принципах щодо компетентностей і кваліфікацій учителів» (2009), «Білій книзі національної освіти в Україні» (2010), Національній доповіді «Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010» (2010), Національній доповіді «Про стан та перспективи розвитку освіти в Україні» (2011). На необхідності забезпечення сприятливих умов для самоорганізації і саморозвитку кожного суб'єкта освітнього процесу зацентровується увага в чинних законодавчих актах, нормативно-правових документах, державних програмах, а саме: Конституції України (1996), законах України «Про освіту» (1991), «Про вищу освіту» (2014), «Про професійний розвиток працівників» (2012), «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр.» (2012), «Національній доктрині розвитку освіти» (2002), «Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір» (2004), «Національній рамці кваліфікацій» (2011), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI сто-

ліття»). Змістом документів означено актуалітети професійної підготовки фахівців як діяльних, інтелектуально розвинених, особистостей із інноваційним типом мислення, які представляють інтелігентну соціокультурну еліту.

З'ясуємо, які ж професійні й особистісні характеристики вирізняють конкурентоспроможного вчителя в умовах сучасного ринку праці, відповідно до положень теорії людського капіталу. Насамперед уточнимо сутність поняття «конкурентоспроможність». Студіювання розвідок у царинісоціологічних, економічних, психологічних, педагогічних наук і теорії менеджменту дозволяє стверджувати наявність кардинально протилежних світоглядних позицій стосовно сутності поняття. Зокрема в теорії менеджменту конкуренцію розуміють як суперництво юридичних і фізичних осіб стосовно клієнта (який потребує певні послуги чи товар), а також стосовно свого виживання в умовах дії «закону жорсткої конкуренції». Конкурентоспроможність розглядається як властивість об'єкта, що визначає рівень задоволення конкретних його потреб відповідно до аналогічних об'єктів, наявних на цьому ж ринку [16; 17].

У галузі економіки конкуренцію розуміють як узаємодію зацікавлених осіб чи груп, що представляють відповідні сторони ринку праці. Кожна із них вимагає кращих умов для реалізації власних інтересів, більших прибутків і користі. Конкурентоспроможність тлумачать як якість, за якою визначається пріоритет, домінування, успішність тощо, що пов'язане із зайняттям лідерських позицій, отриманням прибутку [13; 14].

У царині психології конкурентоспроможність є здатністю особистості максимально розвинути індивідуальні і професійні якості для самореалізації себе як особистості, фахівця і професіонала [10, с. 28].

Зважаючи на це, конкурентоспроможного вчителя можна умовно представити як динамічну систему, здатну до самореалізації під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Розвиток такої особистості відбувається за аналогією до розвитку індивіда з інноваційним типом критичного мислення, розвиненими рефлексивними здібностями, який спроможний ефективно організовувати власну діяльність у постійно змінних стандартних і нестандартних ситуаціях.

Професійне зростання конкурентоздатного вчителя відрізняється конструктивністю і здійснюється на основі реалізації розробленої ним моделі професійного розвитку, центральними компонентами якої є осмислення власного потенціалу та перспектив, виникнення індивідуальних суперечностей, потреба у постійному експериментуванні, пошуку ефективних способів, технологій, методик, методів і прийомів діяльності, творчість, можливість вибору.

Отже, конкурентоспроможність учителя – це особистісно-професійне утворення, що характеризує його здатність до самореалізації і передбачає досягнення успіху, позитивних результатів діяльності, значущих для нього цілей, які відображають соціальні орієнтири суспільства.

У такому аспекті успішність особистості педагога доцільно розглядати як форму його самоздійснення, що забезпечує безперервний саморозвиток і передбачає прагнення до отримання суспільної оцінки (схвалення/визнання). Конкурентоспроможний учитель на сучасному ринку праці самореалізується не тільки як професійно успішний індивід, але і як унікальна особистість, яка на найбільш високому якісному рівні виконує професійно-творчу діяльність, володіє лідерськими якостями. Прокоментуємо найбільш значущі характеристики конкурентоспроможного фахівця в умовах суспільства знань і сучасного ринку праці.

Відповідно до практичних запитів роботодавців, найбільш цінними для вчителя є якості креативності, ініціативності, активності, дієвості тощо. На основі

аналізу нормативних документів, що регламентують галузь освіти, переконуємося, що сучасній школі потрібен учитель, готовий працювати в умовах постійного зростання наукової інформації, опанувати й упроваджувати інноваційні підходи і технології до вивчення мистецьких явищ, мобільно вирішувати професійні завдання. Виходить, що традиційні характеристики вчителя, як любов до дітей, педагогічний хист, сумлінність, відповідальність та ін. наразі відійшли на другий план і не впливають на конкурентоспроможність педагога. Таке явище сприяє процесам депрофесіоналізації вчителя на сучасному ринку праці. Тому у характеристиці конкурентоспроможного вчителя недостатньо обмежуватися лише запитами роботодавців.

Психологи серед ознак конкурентоспроможності педагога диференціюють наявність чіткої активної внутрішньої позиції та постійної потреби у самореалізації [10, с. 29]. Процеси професійного самовизначення й успішного виконання професійної діяльності обумовлюються насамперед впливами індивідуально-особистісних властивостей людини, наявних у загальній структурі професійної спрямованості.

Спрямованість особистості психологи осмислюють у розрізі потреб і мотивів; у контексті динамічної організації найбільш значущих рушійних «сил людини»; у кожній ситуації професійної активності людини; як «основну життєву спрямованість»; як «ціннісну установку»; «особистісно-значущу якість»; «центральний модус особистості, стрижень її структури», що обумовлює дії і поведінку людини загалом. Незважаючи на логіко-сміслове забарвлення окремих концептуальних міркувань психологів, маємо підстави стверджувати, що спрямованість конкурентоспроможного вчителя – це системоутворювальний фактор його професійного розвитку.

На сучасному ринку праці спрямованість учителя є не тільки системою емоційно-ціннісних орієнтирів і відношень, що диктують ієрархію мотивів, потреб і спонукають фахівця до самоздійснення та самоутвердження у діяльності і спілкуванні, а важливою характеристикою його кваліфікації. Наразі цінують учителя не з високою кваліфікаційною категорією, а вчителя, який за рахунок своїх індивідуально-особистісних якостей «перекриває професійні вимоги». Зважаючи на це, у сучасному освітянському просторі більш часто оперують категорією компетентності, а не кваліфікації. У межах нашого дослідження компетентність розглядаємо як інтегральну характеристику професійної діяльності фахівця, що охоплює знання, уміння, навички, способи і прийоми їх реалізації у спілкуванні, діяльності, саморозвитку і відповідний досвід такої праці. Отже, саме кваліфікація і компетентність забезпечують конкурентоспроможність учителя у суспільстві знань, що функціонує за теорією людського капіталу.

Серед значущих якостей конкурентоспроможного вчителя – «домінантність» та гнучкість. Домінантність розуміємо як систему психічних, неформально-організаційних зв'язків, яка забезпечує ефективну взаємодію вчителя з вихованцями, їхніми батьками, колегами, керівництвом. Гнучкість – як інтегральну характеристику конкурентоспроможного фахівця, що згармонізовує емоційні, інтелектуальні і поведінкові явища і виявляється у внутрішніх (психічних) і зовнішніх (поведінкових) формах активності.

Конкурентоспроможного вчителя характеризує наявність індивідуально-особистісних якостей, що уможливають його успішну діяльність у педагогічному спілкуванні і педагогічній діяльності, а саме: чіткість і виразність окреслення мети, завдань ціннісних орієнтацій, творче ставлення до виконуваної справи, психологічна пластичність, незалежність, індивідуальні здібності, прагнення до безперервного професійного саморозвитку, стресостійкість. Зокрема, спроможність педагога виразно означити мету і завдання діяльності, забезпечити цілеспрямованість поведінки суб'єктів, спрогнозувати позитивні результати обумовлюється, по-перше,

його вміннями чітко планувати, адекватно оцінювати й раціонально коригувати результати запланованої праці, а по-друге, наявністю мотивації досягнення успіхів. Процес увиразнення ціннісних орієнтирів передбачає диференціацію об'єктів реальної дійсності за критерієм їхньої значущості. Визначення ціннісних орієнтирів конкурентоспроможного вчителя детермінується насамперед його здатністю усвідомити себе унікальною особистістю і водночас об'єктивно оцінити власний потенціал, можливості і ресурси, вміннями розмірковувати над професійними діями, поведінкою, власними помилками і помилками колег, а також педагогічною ерудованістю, прогнозуванням, спрямованістю. Творче ставлення до виконання професійної діяльності залежить від здатності вчителя активно і позитивно взаємодіяти з дійсністю, удосконалювати себе як творчу індивідуальність, що охоплює мотиваційну, емоційну й інтелектуальну сфери психіки, рефлексивність, креативність. Психологічна пластичність конкурентоспроможного вчителя обумовлюється його здатністю критично осмислювати, оперативно реагувати на виклики сучасності, творчо і системно аналізувати професійну діяльність), емоційним інтелектом, гнучкістю професійних мотивів.

Таким чином, конкурентоспроможного вчителя в умовах сучасного ринку праці вирізняють такі характеристики: активна спрямованість і успішна професійна діяльність, що забезпечує протистояння конкурентам; володіння загальними і спеціальними знаннями, вміннями, навичками, ерудованість; готовність до творчого самоздійснення шляхом виконання фахової діяльності; наявність високих якісних результатів професійної праці; здатність швидко орієнтуватися у постійно змінному просторі (адаптуватися, навчатися, рефлексувати, саморозвиватися).

Оптимальним підходом для підготовки конкурентоспроможних педагогів є компетентнісний, що ґрунтується на ідеї активної діяльності особистості, і забезпечує створення комфортних умов для оволодіння студентами комплексом професійно значущих якостей, розвитку їхнього потенціалу, формування здатність до виживання у сучасному нестабільному, багатofакторному просторі.

Висновки

Отже, пріоритетне завдання вищої педагогічної школи: підготувати конкурентоспроможних учителів – означає підготувати освічених, ерудованих спеціалістів, які вміють і прагнуть адаптуватися у постійно змінних умовах ринку праці, можуть конкурувати у динамічно змінному середовищі соціальних і професійних вимог. Відтак у системі професійної підготовки відповідно до вимог сучасного ринку праці необхідно фокусувати увагу на забезпеченні у студентів розвитку високого рівня їхньої компетентності, відпрацювання власного індивідуального стилю фахової діяльності, що передбачає фундаментальність, практизорієнтованість, інтегративність, міждисциплінарність освітнього процесу, оновлення, відповідно до викликів епохи та світових тенденцій стратегії освітньої підготовки, осучаснення змісту, технологій, методик навчання.

1. Kwolek P. Kompetencje zawodowe nauczycieli nauczania początkowego w zreformowanej szkole podstawowej (szkic teoretyczny) / P. Kwolek // Kompetencje nauczycieli w reformowanej szkole / red. Michalewskiej. – Katowice, 2003. S. 25.
2. Myśl pedeutologiczna i działanie nauczyciela; red. A. Kotusiewicz. – Białystok, 2000. – T. II. s. 337–347.
3. Nauczyciel androgog na początku XXI wieku / red. W. Horynia, J. Maciewskiego. – Wrocław, 2004. – S. 23–24.
4. Агранович, М. Магистр для компании / М. Агранович // Российскаягазета. – 2005. –

27 декабря.

5. Гимпельсон, В. Е. Выбор профессии: чему учились и где пригодились? [Текст] / В. Е. Гимпельсон, Р. И. Капелюшников, Т. С. Карабчук, З. А. Рыжикова, Т. А. Буляк // Экономический журнал ВШЭ. – 2009. – Т. 13. – № 2. – С. 172-216.
6. Гнибіденко, І. Ф. Ринок освітніх послуг і ринок праці: взаємодія і вплив на професійне навчання та профорієнтацію населення України [Електронний ресурс] / І. Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – № 3. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Soc_Gum/Rpzn/2008_3/08giftpn.pdf.
7. Ильина, Е. Высшая школа. Образование в странах ОЭСР. Тенденции 2007 года [Электронный ресурс] / Е. Ильина // Электронный журнал “Курьер российской академической науки и высшей школы”. – 2008. – №5. – Режим доступа : <http://www.courier-edu.ru/cour0805/1800.htm>.
8. Кузьмина, А. Потенциал рабочей силы и рынок образовательных услуг [Текст] / А. Кузьмина // Вопр. экономики. – 2007. – № 1. – С. 144-147.
9. Левовицький Т. Професійна підготовка і праця вчителів / Тадеуш Левовицький; пер. з пол. А. Івашко; НАПН України, Пол.-укр. культ. т-во м. Маріуполя (Україна). – К.; Маріуполь: Рената, 2011. – 119 с.
10. Личность и профессия: психологическая поддержка и сопровождение: учебное пособие для пед. вузов: рекомендовано УМО вузов РФ/ под ред. Л. М. Митиной. - Москва: Академия, 2005. - 336 с.
11. Лібанова, Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку XXI століття [Текст] / Е. М. Лібанова // Демографія та соц. політика. – 2008. – № 1 (9). – С. 9-22.
12. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.org/uk>
13. Разумова, Т. О. Випускники вузов на рынке труда России [Текст] / Т. О. Разумова. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2007. – 232 с.
14. Рубин, Ю. Теория конкуренции и задачи повышения конкурентноспособности российского гообразования / Ю. Рубин // Высшее образование в России. - №1. – 2007. – С. 26-41
15. Сенашенко, В. Высшая школа и Болонские изменения / В. Сенашенко // Высшее образование в России. – 2005. - № 6.
16. Фахрутдинов, Р. А. Инновационный менеджмент / Р. А. Фарутдинов. – М. : «Бизнес-школа», Интел-Синтез, 2000. – 320 с.
17. Яворская, Н. Кадровая перестройка [Электронный ресурс] / Н. Яворская. – Режим доступа : <http://osvita.ua/vnz/career/3658>.

TEACHERS' COMPETENCIES AS A FACTOR AFFECTING THEIR COMPETITIVENESS

In the article on the basis of theoretical analysis for management studies, psychology and professional education is considered a category of competence from the perspective of competitiveness. Considerable attention is paid to the isolation and characterization of indications of competitive teachers in today's labour market. It shows that modern competitive teachers distinguish such characteristics: active orientation and successful career, providing resistance to the competitors; the possession of General and special knowledge, abilities, skills, erudition; readiness to creative self-fulfillment through professional activity; the presence of high professional quality results of work; the ability to quickly navigate in a constantly changing space, to adapt, to learn, to reflect, to develop). The training of such specialists can be ensured only through the full realization of the competence approach.

Key words: teacher, competence, competitive teacher, labour market, competitiveness.